

Willibrord in Nederland¹

– A.H Bredero –

Transparant 7.1 (1996) 4-11

[4] *Willibrord was een vroeg-middeleeuwse monnik, afkomstig uit midden-Engeland, uit het zuidelijk deel van Northumbrië. Hij leefde in de overgang van de zevende naar de achtste eeuw (657/8-739) en bij tijd en wijle wordt hij in Nederland en Luxemburg herdacht als de eerste prediker die zich heeft ingezet om in deze streek het christelijk geloof ingang te doen vinden.*

Persoonlijke herinneringen

Bij de voorbereiding van deze inleiding kwamen bij mij enige jeugdherinneringen boven met betrekking tot diens naam: *Willibrord*; herinneringen uit de jaren die ik in Utrecht heb doorgebracht. Mijn eerste onderwijs kreeg ik hier op de Sint-Willibrordusschool aan de Nieuwe Gracht; een school welke thans niet meer bestaat. Wegens het daar gegeven onderwijs stond zij goed aangeschreven, maar in de jaren dat ik haar bezocht, genoot deze school ook enige bekendheid vanwege de strenge hand waarmee zij toen geleid werd. Wellicht is het daarom maar goed geweest dat de leerlingen aldaar niet in het bijzonder werden gewezen op de historische betekenis van de patroonheilige van die school. Bij mij werd op deze wijze een mogelijke vooringenomenheid tegen deze geloofsprediker voorkomen.

Uit wat later tijd herinner ik mij enkele bezoeken aan de Willibrorduskerk in de binnenstad; een kerkgebouw met een heel eigen, intieme sfeer die mij wel aansprak. Ook staat mij nog iets bij van de Willibrordherdenking uit 1939. Ik zat toen nog op de middelbare school, maar deed reeds pogingen om het boekje te lezen van pater Willibrord Lampe, *Willibrord en Bonifatius*.² De lectuur ervan bracht mij, in mijn nog weinig genuanceerde voorstelling van het verleden, tot het leggen van een onlosmakelijk verband tussen beide geloofspredikers. Dat beeld behield ik ook in de jaren vijftig en zestig, zij het om heel andere redenen. In die tijd was ik als geschiedenisleraar verbonden aan het *Boni*, dat is het Sint-Bonifatiuslyceum, toen nog gelegen aan de Kromme Nieuwe Gracht, dus in de directe nabijheid van deze kerk. Op dit lyceum was het destijds gebruikelijk het schooljaar te beginnen en te beëindigen met een heilige mis. Daarbij behoorden alle leerlingen aanwezig te zijn. Als vanzelfsprekend vonden deze eucharistievieringen plaats in de Willibrordkerk. Het ietwat dwangmatige karakter dat deze vieringen voor de leerlingen hadden, deed mij toen neigen tot de veronderstelling dat het beluisteren van de geloofsverkondiging van beide heiligen destijds ook niet geheel vrij van dwang moet zijn geweest. Deze veronderstelling, die op zich niet geheel onterecht was, benutte ik op dat moment echter voor het maken van een vergelijking tussen een toenmalige en eigentijdse situatie; een fout die een historicus niet mag maken. Immers situaties uit geheel verschillende tijden, die een schijn van overeenkomst vertonen, laten zich nooit naasten plaatsen; althans niet wanneer men recht wil doen aan de

¹ Voordracht gehouden voor de Vereniging van Christen Historici, op 16 september 1995 in de Willibrorduskerk te Utrecht. Het ligt in de bedoeling de tekst van deze lezing met enige redactionele wijzigingen te publiceren als slotparagraaf van hfdst. 3 in het boek *De ontkerstening van de christelijke Middeleeuwen*, dat – Deo Volente – eind 1996/begin 1997 zal verschijnen bij Kok Agora in Kampen.

² Patriareeks 16 (Amsterdam 1939).

geheel onvergelykbare, eigentijdse context, waarin deze situaties zich hebben voorgedaan. En voor het verstaan van elke situatie is ofwel de historische, ofwel de actuele context onmisbaar.

Middeleeuwse omstandigheden

Met deze introductie wil ik verduidelijken dat in een uiteenzetting over het werk en de betekenis van Willibrord als geloofsprediker bovenal aandacht moet worden geschonken aan de plaats en de omstandigheden, waarin deze monnik opgroeide en zijn vorming kreeg; anders gezegd aan de omstandigheden waarin hij kon toegroeien naar zijn avontuurlijke en tevens riskante besluit om naar ons land te komen teneinde aan heidenen, die ten dele nog in stamverband leefden en die daar nooit om hadden gevraagd, de boodschap van het Evangelie te gaan verkondigen. Opmerkelijk is daarbij het zekere vertrouwen van deze man dat de lieden, naar wie hij toeging, begrip zouden kunnen opbrengen en zelfs zouden openstaan voor een boodschap, die in vele opzichten moest indruisen tegen de zeden en gewoonten, waarmee zij vertrouwd en waaraan zij ook verknocht waren. Dit laatste zegt veel over het vertrouwen dat Willibrord zelf in de overtuigingskracht van deze christelijke boodschap moet hebben gehad.

Monnik of kerkvorst?

Hoe ver de wereld, waarin Willibrord opgroeide, leefde en werkte, afstaat van de maatschappij waarin wij ons bevinden en ons tot op zekere hoogte thuis voelen, en hoe moeilijk het is met die afstand rekening te houden, is op een ietwat curieuze wijze gebleken bij een eerdere Willibrordherdenking, namelijk in 1939. Tijdens de laatste maanden van dat herdenkingsjaar werd in de stad Utrecht veel kritiek geoefend op het ontwerp van een daar op te richten standbeeld van Willibrord. Dat werd toen in opdracht vervaardigd door de beeldhouwer Albert Termoten en kreeg uiteindelijk op het Janskerkhof zijn plaats. De heftige discussies die toen gevoerd werden, betroffen vooral de vraag of het al dan niet passend was om aan de nagedachtenis van Willibrord, die toch aartsbisschop was geweest, gestalte en aanzicht te geven als een te paard gezeten, pretentieloze monnik, die als attribuut slechts een verwijzend model van een door hem in deze stad opgericht kerkgebouw in de hand droeg. Velen wensten hem uitgebeeld als aartsbisschop met staf en mijter. Niettemin lijkt mij het beeld, waarvoor te Utrecht gekozen werd, meer passend bij deze monnik die rondtrok als geloofsprediker dan wanneer hij daar was neergezet, uitgedost met de attributen van een kerkvorst.

De trend, welke men tegenwoordig aantreft bij historici die hun lezers of toehoorders vertrouwd willen maken met de persoon van Willibrord, blijkt er vooral op gericht de maatschappelijke context [5] te schetsen, waarin deze man opgroeide en vervolgens werkzaam was. In feitelijke zin weet men bovendien zo weinig over Willibrord dat hij slechts in zulk een context uit de verf kan komen, tenminste als men niet wil volstaan met hem in de cultische gestalte van een heilige te bezien. Geheel nieuw is deze trend niet. Reeds in 1939 schonk de Leuvense historicus. Gabriël Henri Verbist, wiens studie over hem in zekere zin nog lezenswaard is, aan die context de nodige aandacht.³ Maar als men zijn studie vergelijkt met publicaties over Willibrord die het licht zagen omstreeks 1989, toen men herdacht dat deze geloofsprediker 1250 jaar eerder was gestorven, blijkt dat die context thans in menig opzicht anders wordt geschetst.

Zoiets ligt overigens voor de hand. Men pleegt de bronnen die men over hem kan raadplegen veelal te herinterpreteren zodra eerder gangbare voorstellingen omtrent de tijd van Willibrord door andere inzichten zijn vervangen. Op grond daarvan zijn historici, die zich niet beperken tot het navenellen van hetgeen hun voorgangers over Willibrord schreven, geneigd

---

³ *Saint Willibrord, apôtre des Pays Bas et fondateur d'Echternach* (Bruges-Paris 1939). Hij deed dit ook in *A l'aube des Pays-Bas: St. Willibrord* (Bruxelles-Paris 1953), dat een kortere versie is van zijn eerder verschenen studie.

hun voorstelling van hem telkens opnieuw te laten aansluiten bij juist die maatschappelijke vraagstellingen, welke behoren bij de tijd waarin zij zelf leven. Daarom werd en wordt de historici, die zich met Willibrord bezighielden of houden en niet volstonden of volstaan met zich te voegen naar een reeds bestaand beeld van hem en van zijn samenleving, steeds opnieuw de mogelijkheid geboden van het gangbare beeld af te wijken omdat de vraagstellingen inzake Willibrord zich blijven wijzigen. Zo kan elke herdenking van hem steeds weer wat nieuws opleveren.

Historiografie

Soms echter kozen historici voor beide mogelijkheden. Zo liet de reeds genoemde Gabriel Verbist zich veelal goedkeurend uit over het werk van eigentijdse vakgenoten, die het leven van Willibrord reeds hadden beschreven. Doch anderzijds had hij geen goed woord over voor een toen reeds bijna zeventig jaar oude studie van Alberdink Thijm over deze geloofsprediker.⁴ Verbist verweet Thijm diens kritiek op de twee land- en tijdgenoten van Willibrord, die destijds over hem hadden geschreven; namelijk op Beda Venerabilis (673/4-735), een monnik in het klooster Jarrow in Nonhumbrie en auteur onder meer van de *Kerkelijke geschiedenis van het Engelse volk*⁵, en Alcuinus (omstreeks 730 geboren, eveneens in Northumbrië), die van 786 tot aan zijn dood in 804 verbleef aan het hof van Karel de Grote. Volgens Thijm hadden deze beide auteurs niet alles gezegd wat zij wisten van Willibrord en wel omdat zij belangrijke lieden uit hun tijd niet voor het hoofd wilden stoten, namelijk Theodorus, de aartsbisschop van Canterbury, en de reeds genoemde Karel de Grote.

In 1939 gingen Verbist en velen met hem er nog van uit dat in dergelijke geschriften zoiets niet voorkwam. Maar tegenwoordig is menig historicus die middeleeuwse kronieken en heiligenlevens bestudeert, juist wel geneigd tot zulke kritische vooronderstellingen; zeker ten aanzien van het door Alcuinus op clichématige wijze geschreven heiligenleven van Willibrord zijn deze vooronderstellingen niet misplaatst. Niettemin had Verbist gelijk toen hij de argumenten, waarmee de niet-historicus Alberdink Thijm zijn toenmalige kritiek adstrueerde, kwalificeerde als uit de lucht gegrepen. Diens argumenten pasten overigens wel in de context waarin de auteur Thijm als katholiek emancipator in zijn tijd en derhalve als verheerlijker van Willibrord deze studie schreef.

Vergelijkt men vervolgens de context waarin, althans volgens Verbist, Willibrord als jonge monnik zijn geestelijke vorming heeft gekregen, met de context waarbinnen de vroegere Nijmeegse hoogleraar voor middeleeuwse geschiedenis Anton Weller, in zijn een halve eeuw later verschenen boek over Willibrord⁶ deze vorming heeft geplaatst, dan blijkt dat de maatschappelijke context van Willibrords vorming bij deze laatste een veel groter plaats inneemt en bovendien anderssoortig is. Ook verschilt hun beider verklaring voor het feit dat Willibrord toen hij – 20 jaar oud – het Angelsaksische klooster Ripon verruilde voor het in Ierland gelegen klooster Rath Melsigi. Destijds voelden meer Angelsaksische monniken zich tot Ierse kloosters aangetrokken wegens de daar gepractiseerde, ascetische levenswijze en wegens de waarde die men daar toekende aan eruditie. Verbist behandelt die woordenwisseling zeer uitvoerig, maar blijft onduidelijk over de eigen motieven van Willibrord voor diens overstap, terwijl Weiler stelt dat deze toen welbewust een keuze maakte voor de eigen aard van het kloosterleven in Rath Melsigi. Een volledige verklaring voor de ommezwaai die Willibrord toen maakte, geeft ook Weller niet. De schaarste aan gegevens laat niet toe alles te verklaren. Maar door de wijze waarop Weiler in zijn boek over Willibrord het christendom

⁴ Sint-Willibrordus, *Apostel der Niederlande* (Amsterdam 1961).

⁵ Voor de Latijnse tekst met vertaling zie: Bede's *Ecclesiastical History of the English People* ed. by B. Colgrave and R.A. B. Mynors (Oxford 1969). Reprinted in *Oxford Medieval Texts* (1972).

⁶ A.G. Weiler, *Willibrords missie. Christendom en cultuur in de zevende en achtste eeuw*. Met een vertaling van de voornaamste literaire bronnen door P. Bange (Hilversum 1989).

binnen de cultuur van de toenmalige Angelsaksische en Ierse samenleving weet te situeren, wordt diens keuze voor het klooster Rath Melsigi beter verstaanbaar. Bovendien werd de veronderstelling, waarvan Verbist in 1939 nog met volle overtuiging uitging, namelijk dat in de Angelsaksische kloosters de monniken toen reeds leefden naar de Regel van Benedictus, door Weiler op grond van latere bevindingen losgelaten.

Ook ten aanzien van de *peregrinatio* die Willibrord in 690, toen hij twee- of drieëndertig jaar oud was, ondernam om in het toenmalige Frisia, voorzover in handen van Pepijn de Middelste, het geloof te gaan verkondigen, bestaan uiteenlopende lezingen. Verbist laat Willibrord eerst naar de Friese koning Radboud gaan. Weller daarentegen laat hem met zijn geloofsverkondiging beginnen in Antwerpen, terwijl naar de opvatting van Münsterse historicus Arnold Angenendt Willibrord zijn werk aanving in Utrecht, waar hij na verloop van tijd met hulp van Pepijn de Middelste de uit de dagen van koning Dagobert daterende Sint-Maarte nskapel deed herrijzen en daarnaast nog een klooster en een tweede kerk liet bouwen, die hij toewijdde aan de Verlosser, aan de Salvator. Op die wijze zou hij de in Canterbury reeds langer bestaande combinatie van aartsbisdom en klooster in Utrecht hebben willen introduceren. Ook de monnik en geloofsprediker Augustinus had eertijds zijn kathedraal aan de Salvator gewijd. Maar belangrijker dan dit verschil van mening omtrent de wijze waarop Willibrord zijn geloofsprediking in ons land aanvatte is de verandering van inzicht ten aanzien van hetgeen in de dagen van Willibrord werd verstaan onder een *peregrinatio*.⁷

Peregrinatio

Met dat woord duidde men destijds aan het wegtrekken van een monnik als pelgrim naar een vreemd gebied om daar als ascetisch kluizenaar te leven. Als hoogste vorm van deze ascese, vooral beoefend door Ierse monniken, gold dat zo'n [6] kluizenaar tevens geloofsprediker werd binnen de overwegend nog heidense omgeving, waarheen hij zich begaf. Op die wijze waren vanuit Ierland al vanaf halverwege de 6^e eeuw monniken weggetrokken naar Northumbrië, Schotland en bovendien naar het noordelijk deel van Gallië. Waar zij kwamen ontstonden nieuwe kloostertjes om hen te huisvesten. Dit geschiedde veelal met steun van adellijke lieden, die inmiddels met hun familie tot het christendom waren overgegaan. Eigenbelang speelde hierin tevens een rol. Want na hun bekering hadden deze heren de medewerking van monniken nodig om hun heidense vooroudercultus op gekerstende wijze te kunnen voortzetten. In ruil voor hun steun bedongen zij voor zich en hun nakomelingen in het door hen begunstigde klooster te mogen worden begraven.

In eerste aanleg kan men deze *peregrinationes* beschouwen als ondernomen op eigen initiatief van de betreffende monnik, die de eenzaamheid opzocht in een streek waar zijn taal niet werd gesproken en hij de mensen evenmin verstond. Maar in de dagen van Willibrord werden *peregrinationes* naar volkomen vreemd gebied niet meer ondernomen door individuele kluizenaars, die geheel op eigen initiatief handelden. Tot zo'n onderneming werd toen besloten binnen de gemeenschap van het klooster, waar deze monnik, of liever de daarbij betrokken monniken verbleven. Een *peregrinatio* was inmiddels geen zaak meer van een eenling en kon zelfs niet meer door een klooster geheel op eigen gelegenheid worden ondernomen.

Naar Ierland

Wel gewettigd is de veronderstelling dat Willibrord, toen hij in 678 het klooster Ripon verliet en naar het Ierse klooster Rath Melsigi ging, dit besluit zelf heeft genomen. De directe aanleiding daartoe is vrij duidelijk. Zij moet worden gezocht in de problemen, die waren ontstaan rond de sterk op Rome georiënteerde abt van Ripon, de monnik Wilfrid. Deze had in

⁷ A. Angenendt, *Monachi Peregrini. Studien zu Firmin und den monastischen Vorstellungen des frühen Mittelalters* (München 1972).

664 op de synode van Withby groot aanzien verworven door de leren in Northumbrië ertoe te bewegen om de door Rome gevolgde paasdatum en daar gebruikelijke kruinschering te aanvaarden, alsmede de jurisdictie te erkennen van de nauw met Rome verbonden aartsbisschop van Canterbury.

Nadien was Wilfrid zelf door Rome aangesteld tot aartsbisschop van York. Omdat dit diocees heel Northumbrië omvatte en Wilfrid aldus een uiterst machtig man werd, zowel in kerkelijke als in wereldlijke zin, wilde de aartsbisschop van Canterbury, die zieh beschouwde als de primate van de Engelse kerk, diens diocees in tweeën splitsen. Mede dankzij de steun die Wilfrid kreeg van de koning van Northumbrie was zijn verzet tegen dit plan aanvankelijk succesvol. Doch kort na 673 kwam Wilfrid ook met deze koning in conflict omdat hij diens vrouw steunde in haar voornemen zieh terug te trekken in een klooster. Wilfrid, die zich als aartsbisschop rechtstreeks afhankelijk achtte van de paus, reisde toen naar Rome om daar zijn gelijk te halen. Zijn langdurige afwezigheid moet in de te [7] zeer op de buitenwereld georiënteerde abdi van Ripon een soort impasse hebben veroorzaakt. Deze affaire heeft er ongetwijfeld toe bijgedragen dat Willibrord voor zich een ander klooster zocht. Zijn keuze voor Rath Melsigi is niet verwonderlijk. Dit klooster werd in die dagen geleid door de Angelsaks Egbert, die én trouw was aan Rome én veel waarde toekende aan de ascese en eruditie, waardoor de Ierse kloosters zich destijds hebben onderscheiden. Daaruit blijkt bovendien dat de invloed van het Ierse monnikswezen voordien reeds was doorgedrongen tot in Northumbrië. Deze omstandigheid verklaart wellicht waarom Willibrord in 678 koos voor Rath Melsigi.

Onder de Friezen

Geheel anders was de besluitvorming die vooraf ging aan de reis van Willibrord naar het gebied der Friezen. Zij geschiedde in nauw overleg met Egbert, de abt van Rath Melsigi. Het mag dan wel waar zijn dat de abt van Ripon, Wilfrid, zijn weg naar Rome om veiligheidsredenen door Friesland koos, terwijl Egbert, de abt van Rath Melsigi, van een eerder voornemen met een aantal medebroeders als geloofspredikers naar Frisia te gaan in laatste instantie had moeten afzien wegens een ongunstig voorteken. Doch dit alles neeint niet weg dat Egbert van deze streek het nodige moet hebben geweten. In zijn plaats kwam toen Withbert, een van Egberts gezellen, die voordien optrad in Frisia, waarvandaan hij twee jaar later onverrichterzake terugkeerde. Het was Withbert niet gelukt om Radboud, de koning van de Friezen, te bekeren. De toestemming die deze hem weliswaar verleende om in diens gebied te prediken, had hem weinig geholpen omdat Withbert daarmee allerminst entree had gekregen bij diens stamgenoten, voor wie de keuze van Radboud richtinggevend bleef. Dit kan verklaren waarom Willibrord zich bij zijn komst in Frisia aanstonds heeft gewend tot Pepijn de Middelste. Deze had kort voordien, in 687, door een overwinning op de hofmeier van Neustrië, zijn macht in het Merovingisch rijk versterkt en was vervolgens overgegaan tot een consolidering van zijn gezag over het gebied dat de Franken in Frisia hadden verworven.⁸

Over de *peregrinatio* van Willibrord en diens elf gezellen vallen meer opmerkelijke zaken te vermelden. Ierse monniken ontvingen in die tijd slechts de priesterwijding als dit nodig bleek voor het vervullen van een hun opgedragen functie of taak. Daaronder viel eveneens de *peregrinatio*. Om die reden moeten Willibrord en diens gezellen deze wijding in Rath Melsigi hebben ontvangen, uiterlijk in 690, in elk geval, voordat zij afreisden naar Frisia. Daaruit blijkt dat de *peregrinatio* van Willibrord in een breder kader moet worden gezien en dat het hier niet ging om een door hem zelf uitgedacht avontuur, maar om de

⁸ A. Angenendt, "Er war der erste. Willibrords historische Stellung", in: *Willibrord, zijn wereld en zijn werk, Voordrachten gehouden tijdens het Willibrordcongres van september 1989* (Nijmegen 1990) 13-34. De daartoe veelal gebezigde methode bestond uit het aantrekken van overlopers onder de Friezen, de zogenoemde *homines Franci*, wier veiligheid in zoverre was verzekerd dat wie een van hen doodde een hoog weergeld moest betalen.

verwezenlijking van een idee welke reeds veel langer leefde binnen de Ierse kloosters en vervolgens ook ingang had gevonden in de Angelsaksische kloosters, die de invloed daarvan hadden ondergaan. Men kende er ook de moeilijkheden verbonden aan de uitvoering van deze idee, welke daarom met veel zorg moet zijn voorbereid en men diende zich hieromtrent tevens met Rome te verstaan. Dit blijkt vooral uit het scenario, dat Willibrord afwerkte toen hij in Frisia aankwam.

Bekering en afhankelijkheid

Zoals gezegd wendde hij zich daar niet tot de Friese koning Radboud maar tot Pepijn de Middelste ten einde met diens hulp en onder diens bescherming te kunnen gaan preken in dat deel van Frisia dat reeds door de Franken was veroverd. Vervolgens reisde hij naar Rome om daar een pauselijke bekrachtiging van zijn zending te verkrijgen. Vermoedelijk had de eerdere reis van Withbert naar Frisia geen resultaat opgeleverd vanwege Radbouds beduchtheid om, in geval van bekering, afhankelijk te worden van de Franken, wier expansie in noordelijke richting zijn rijk steeds meer bedreigde. Het door Willibrord gekozen alternatief om voor zijn prediking eventueel de steun van de Franken te vragen. Moet voordien hebben ontbroken in het scenario van Withbert, omdat het deel van Frisia dat in handen van de Franken was, geraakt toen nog maar gering van omvang was.

Met dit door hem gekozen alternatief sloot Willibrord ten dele aan bij de wijze waarop de Frankische geloofspredikers Audomar (Omer), Bertijn en Amandus met steun van hofmeier Pepijn toen in de Zuidelijke Nederlanden werkzaam waren. Doch Willibrord diende tevens te voorkomen dat vanwege diens steun zijn missionering onder de Friezen zou kunnen mislukken. Deze waren er bij lange na nog niet aan toe hun zelfstandigheid prijs te geven, en daarom konden zij wegens de door Pepijn aan Willibrord verleende steun diens geloofsprediking ervaren als een bedreiging, temeer omdat in de jaren voor de komst van Willibrord de macht van Pepijn zowel in het Frankische rijk als ook aan de noordgrens daarvan sterk was toegenomen.

Wellicht verklaart dit, althans ten dele, waarom Willibrord, nadat hij de steun van Pepijn voor zijn prediking had verkregen, zich in aansluiting daarop naar Rome heeft begeven om ook ondersteuning van de paus voor zijn werk te verkrijgen. Willibrord moet het in eerste instantie zijn gegaan om de zegen van de paus over zijn werk te verkrijgen en voorts om in bezit te komen van relieken van apostelen en martelaren, die hij nodig zou hebben voor de nieuw in te wijden kerkgebouwen. Maar zijn reis naar Rome kan hij niet hebben ondernomen zonder de instemming van Pepijn. Anderzijds was de steun die de paus hem hiertoe verleende niet vergelijkbaar met die, welke hij van Pepijn kon verwachten, doch daarom was zij voor hem niet van minder belang.

Pauselijke steun

Naar onze hedendaagse normen kon zo'n pauselijke ondersteuning in politieke zin weinig hebben betekend. Destijds werd dit echter anders ervaren. Vooreerst omdat in die dagen de steun van de paus gold als verleend door de heilige Petrus zelf. Ook de heidense Friezen moeten daarvan onder de indruk zijn geweest. Dankzij het werk van de twee Angelsaksische voorgangers van Willibrord die daar – zij het zonder direct succes – hadden gepreekt, moet een confrontatie met deze prediking bij een aantal Friezen tenminste de vraag hebben opgeroepen welke God de machtigste was. Uit dien hoofde moeten zij toen reeds ontzag hebben gehad voor Sint Petrus, de met wondermacht beklede representant van de God der Christenen, en daarom ook voor degene die in hun midden uit diens naam dit geloof verkondigde. In dit verband is het wellicht goed terug te verwijzen naar het argument waarom de woordvoerders van de Ierse kerk twintig jaar voordien, in 664 op de synode van Withby, hun aanvankelijke tegenstand opgaven tegen een zich conformeren met [8] de Angelsaksische

kerk, die sterker geliëerd was met Rome. Immers zij beseften dat de macht van Sint Patrick of van Sint Columba niet opwoog tegen die van Sint Petrus.⁹

Ook in zijn betrekkingen met Pepijn de Middelste heeft de directe relatie van Willibrord met de paus veel betekend. Dit wordt vooral duidelijk als men daarbij ook betreft zijn tweede reis naar Rome, die hij vijf jaar later ondernam. In Rome wijdde de paus hem toen op 23 november tot aartsbisschop van de Friezen. Niet zonder reden is bij herhaling verondersteld dat het initiatief hiertoe bij Pepijn heeft gelegen. Maar dit initiatief houdt tevens verband met diens positie ten opzichte van de kerk; een positie die Pepijn min of meer was opgelegd waarin deze zich heeft moeten schikken. Het ambt van aartsbisschop, waardoor een kerkprovincie een rechtstreekse binding heeft met de paus, had in de vroege kerk ontbroken. In het Romeinse rijk zetelde na verloop van tijd in elke *civitas* een bisschop. De bisschoppen van een Romeinse provincie vormden een collegiale synode. De bisschop van de voornaamste *civitas*, de metropolitane bisschop, riep deze synodes bijeen, doch was voor het overige de gelijke van de andere bisschoppen en evenzeer als zij was hij aan het gezag van de synode onderworpen. Dit collegiale ambt van metropolietaan-bisschop verloor zijn betekenis toen in de loop van de volksverhuizing een aantal Germaanse rijken ontstond.

Aartsbisschop tussen Rome en vorst

De vorsten die over deze staten heersten, althans voorzover zij reeds het christelijk geloof hadden aanvaard, streefden doorgaans naar de vorming van landskerken. Uit dien hoofde wensten zij ook de daartoe behorende bisschoppen aan hun gezag te onderwerpen. Om die reden gingen zij over tot het bijeenroepen van bisschopssynodes en matigden zij zich ook de rechten en het gezag aan welke deze synodes bezaten ten opzichte van de bisschoppen afzonderlijk. Maar hun gezag en bevoegdheden reikten in feite niet verder dan het bijeenroepen van bisschopssynodes, het toezicht houden op de kwaliteit van de eredienst en het ondersteunen van de geloofsverkondiging in eigen land en zo mogelijk ook in een nog door heidenen bewoond buurland, dat zij inmiddels kerstening aan hun macht wilden onderwerpen. Om hun gezag over de kerk in hun land te vergroten poogden zij de bisschop, aan wie het toekwam de bisschopssynode in hun land bijeen te roepen en welke hij ook voorzat, nauwer aan zich te verbinden en deze te laten fungeren als een soort hofbisschop. Omdat een metropolietaan-bisschop ook de bevoegdheid had verworven bisschopswijdingen te verrichten, poogden de vorsten op die wijze invloed te verkrijgen op de benoeming van andere bisschoppen en aldus het hele episcopaat van hun land steeds sterker aan zich te binden. Deze ontwikkeling, die inzette vanaf het einde van de vijfde eeuw, onder meer met de doop van Clovis, heeft uiteraard ook bijgedragen tot het vroege kersteningsproces van de Germaanse volken. Deze groeiende afhankelijkheidspositie van bisschoppen ten opzichte van vorsten werd in beginsel doorbroken door paus Gregorius de Grote toen deze aan het einde van de zesde eeuw de monnik Augustinus en diens gezellen naar het gebied der Angelsaksen zond, met de opdracht daar het Evangelie te verkondigen. In de tijd voordien waarin Brittannia nog behoorde tot het Romeinse Rijk, kende dit twee metropolitane bisschopszetels: Londen (in feite Canterbury) en York. Bij deze vroegere situatie sloot aan de aanstelling van de aartsbisschop van Canterbury. Diens bevoegdheid als metropoliet werd toen door de paus echter afhankelijk gesteld van de toekenning van het pallium, een wit borstkleed van wol met daarin

---

⁹ “St. Peter still worked in his tomb, but his persona on earth was entrusted to the pope. Therefore, though men came to Rome in the first place to visit the Apostle, they prostrated themselves before the pope. The hands might be those of Gregory or Leo, but the voice was that of St Peter. The papal documents of this period were never tired of reiterating the name of St Peter... Disobedience to the pope even in temporal affairs was synonymous with disobedience to St Peter. All the more was this true of ecclesiastical affairs.” R.W. Southern, *Western Society and the Church in the Middle Ages. The Pelican History of the Church*, vol. 2. (Harmondsworth 1970) 95.

drie zwarte kruisjes, dat over de schouder werd gedragen. De paus verleende persoonlijk het pallium aan een aartsbisschop, die door hem aan het hoofd van een provincie werd gesteld. Deze mocht dit dragen tijdens een plechtigheid waarin hij zelf een bisschopswijding verrichtte. Uit dit gebruik ontstond in de loop van de vroege middeleeuwen het ambt van aartsbisschop in een directe afhankelijkheid van het pauselijk gezag. Dit kon immers slechts worden uitgeoefend door iemand, die het pallium van de paus had ontvangen. Geleidelijk aan kreeg toen elke provincie, dat wil zeggen elk volk, zijn eigen palliumdrager waarmee, ondanks de groeiende afhankelijkheid van het episcopaat aan de Germaanse vorsten, aan dit landskerkensysteem in zekere zin weer toch een halt werd toegeroepen.¹⁰

Evenwicht

In deze context moet men de wijding van Willibrord tot aartsbisschop plaatsen. Zijn wijding vormde in zekere zin een tegenwicht voor zijn afhankelijkheid van Pepijn de Middelste en naderhand van diens opvolger Karel Martel. Toch heeft Pepijn eraan meegewerkt dat Willibrord deze wijding tot aartsbisschop heeft ontvangen. Dit blijkt namelijk uit het feit dat Pepijn geen genoegen nam met de bisschopswijding, die voordien Suitbert, een van de metgezellen van Willibrord, bij de aartsbisschop van Canterbury was gaan halen. In het gebied van de Friezen dat deze hofmeier ten dele reeds aan zijn gezag had onderworpen behoorde naar zijn mening aan een in opbouw zijnde kerk leiding te worden gegeven door een aartsbisschop, die als zodanig door de [9] paus was gewijd.¹¹ In hoeverre Pepijn zich een voorstelling heeft kunnen maken van hetgeen naar kerkelijke bedoeling de meer specifieke taak van een aartsbisschop was blijft een open vraag. Hetgeen de paus daaronder heeft verstaan wordt wel duidelijk, zij het niet uit de door hem aan Willibrord verstrekte instructies. Daarvan is niets bewaard gebleven.

Bekend gebleven zijn wel de instructies die voordien in 669 werden verstrekt aan Theodorus bij diens aanstelling tot aartsbisschop van Londen-Canterbury, en voorts kennen wij uit de latere briefwisseling van Bonifatius met paus Gregorius III daarmee vergelijkbare instructies. De paus wijdde deze geloofsprediker in 732 tot aartsbisschop van de Germanen en wees hem in 748 Mainz toe als bisschopszetel. De meer specifieke taken van een aartsbisschop betroffen ten eerste het wijden van nieuwe bisschoppen alsmede het oprichten van nieuwe bisschopszetels en het vaststellen van de grenzen van deze bisdommen. Ten tweede moest de aartsbisschop ervoor zorgen dat op gezette tijden synodes werden gehouden, die tot doel hadden de kerkelijke discipline te handhaven dan wel aan te scherpen en zo tevens eenheid en saamhorigheid binnen zijn kerkprovincie te bevorderen. Ten derde zou nog genoemd kunnen worden de verplichting ook een vaste aartsbisschoppelijke zetel op te richten, zij het dat de aartsbisschop, die in een nieuw te vormen kerkprovincie werd aangesteld, daartoe pas diende over te gaan als middels de door hem nieuw opgerichte suffragaan-bisdommen aan deze provincie duidelijke contouren waren gegeven.¹²

Wat het aartsbisdom der Friezen betreft blijkt het onmogelijk de contouren daarvan achteraf nog aan te geven en van de aanwijzing van Utrecht als vaste zetel voor Willibrord als aartsbisschop valt ook niet veel met zekerheid te zeggen. Gelet op de bouw of herbouw van de twee kerken in Utrecht die Pepijn liet uitvoeren, mag men veronderstellen dat de aanwij-

¹⁰ Angenendt, *Er war der erste*, 20-23.

¹¹ A. Angenendt, "Willibrord als romischer Bischof", in: G. Kiesel und J. Schroeder (hrsg.), *Willibrord. Apostel der Niederlande. Gründer von Echternach* (Echternach 1989) 31-41. Omtrent Suitbert en de andere gezellen van Willibrord, zie: R.R. Post, *Kerkgeschiedenis van Nederland in de Middeleeuwen I* (Utrecht-Antwerpen 1957) 25-27.

¹² A. van Berkum, "De constituerende en mislukking van de Friese kerkprovincie", in: *Willibrord: zijn wereld en zijn werk*, 162.

zing van die plaats als vaste zetel van dit aartsbisdom eerder van hem dan van Willibrord is uitgegaan. Die keuze zal hij al vroeg hebben gemaakt, maar omtrent het moment waarop zij werd geëffectueerd, weten wij slechts dat dit moet zijn geweest tussen 695 en 715, het jaar waarin Pepijn de Middelste stierf.

Maar nogmaals: over de inhoud van de instructies die paus Sergius III aan Willibrord na diens wijding tot aartsbisschop meegaf is niets bekend. Zij zullen zich hebben beperkt tot al gemene aansporingen, omdat Rome betreffende de toestand in deze streken maar over weinig informatie kan hebben beschikt. De tekst van de instructie was bovendien reeds in 750 onvindbaar. Ook Willibrord zelf schijnt geen bijzondere waarde te hebben toegekend aan zijn functie als aartsbisschop. Althans in de aantekening in zijn liturgisch calendarium die hij maakte met betrekking tot deze wijding noemde hij zich slechts bisschop, waaruit men mag aileiden dat voor hem het bisschopsambt als zodanig belangrijker is geweest dan de bijzondere dimensie, welke zijn wijding tot aartsbisschop aan dit ambt heeft toegevoegd. Daarop wijst wellicht ook dat hij zijn eigen naam Willibrord verkoos boven de naam Clemens, die paus Sergius hem bij zijn wijding tot aartsbisschop had gegeven.

Meer bisschop dan aartsbisschop

Deze in feite negatieve vaststellingen roepen de vraag op wat Willibrord van zijn bijzondere taak als aartsbisschop terecht heeft gebracht. Zij maken het zelfs zeer twijfelachtig of hij wel is toegekomen aan de oprichting van een Friese kerkprovincie. Zowel uit hetgeen Beda over hem vermeldde in zijn kerkgeschiedenis, als ook uit Willibrord die Alcuinus pas omstreeks 790 schreef en uit een latere brief van Bonifatius blijkt dat hij inderdaad bisschoppen heeft gewijd maar van de bisdommen waar over zij werden aangesteld is niets bekend. Daarom mag

men aannemen dat Willibrord slechts korbisschoppen heeft gewijd, wier functie zich tot liturgische taken beperkte. Bovendien blijkt hij ook bisschoppen buiten zijn kerkprovincie te hebben gewijd, met name in Thuringen, en ook in andere kerkprovincies als geloofsprediker is opgetreden. Dit alles wijst er op dat hij zich in feite maar weinig heeft bekommerd om de geografische contouren van zijn aartsbisdom. Ook in ander opzicht schijnt van de taken en bevoegdheden die voortvloeiden uit de ambtsbischoppelijke waardigheid van Willibrord maar weinig terecht te zijn gekomen. Over de door hem bijeengeroepen synodes wordt niets in de bronnen vermeld, terwijl uit hetgeen middels literaire bronnen en opgravingen, onder meer van begraafplaatsen, valt te achterhalen met betrekking tot zijn activiteiten als geloofsprediker, men de indruk krijgt dat zijn helpers veelal werkzaam zijn geweest in op zichzelf staande

groepjes, die betrekkelijk onafhankelijk van elkaar in uiteenlopende gebieden moeten hebben geopereerd. Ook wordt nergens duidelijk gemaakt in hoeverre zij werkzaam waren in directe opdracht van Willibrord. Het lijkt er dus op dat Willibrord van de speciale volmachten en bevoegdheden die hem bij zijn wijding tot aartsbisschop werden verleend, vrijwel geen gebruik heeft gemaakt, terwijl de keuze van Utrecht als zetel van de aartsbisschop eerder is gemaakt door Pepijn de Middelste dan door hem zelf.

echter nogal uiteen. Veruit de meeste van hen zoeken de oorzaak daarvan niet bij Willibrord zelf.¹³

Voor deze mislukking zijn inderdaad ook andere redenen aan te voeren, zoals de crisis die in de familie der Pepiniden ontstond na de dood van Pepijn de Middelse. Daarvan heeft de Friese koning Radboud duidelijk kunnen profiteren. Hij ging toen een verbond aan met de hofmeier van Neustrië, die eveneens deze situatie wilde benutten om zijn macht te herwinnen. Zo ging voor tenminste vijf jaar het gedeelte van Frisia dat Pepijn zich had toegeëigend grotendeels weer verloren, onder meer ook Dorestad. Dit betekende tevens dat Utrecht toen voor Willibrord onbereikbaar werd. Het zou echter het te ver gaan om het juist aan deze tegenslag te wijten dat Willibrord de voorkeur zou hebben gegeven aan een verblijf in Echternach en wel om veiligheidsredenen. Reeds in 698 had hij deze abdij gesticht, die ook zijn eigendom werd, daarbij inbegrepen de grondbezittingen die daaraan werden geschonken. Vanuit Echternach moet hij op gezette tijden naar Utrecht, beter gezegd naar de burcht Trajectum, zijn gereisd waar, zoals Alcuinus in zijn *Vita Willibrordi* vermeldt, Pepijn hem zijn bisschopszetel toewees.¹⁴

[10]

Werkterrein

Een belangrijke vraag hierbij is of Utrecht beginpunt dan wel eindpunt van zijn verschillende missiereizen is geweest; anders gezegd: vertrok Willibrord daartoe vanuit Echternach of was Utrecht het vertrekpunt vanwaaruit hij missioneerde en predikte? Verbleef hij voornamelijk in Brabant of moet men het gebied waar hij het geloof verkondigde meer noordelijk situeren? Velen menen dat zijn werkterrein voornamelijk in Brabant zou hebben gelegen en daarop zou ook de omstandigheid wijzen dat de vele grondbezittingen, die hij voor zijn kloosters in Echternach en Susteren verwierf, juist daar waren gelegen. Deze zienswijze werd in 1957 echter afgewezen door de toenmalige Nijmeegse mediëvist, Reinier Post, en wel in een speciale excurs over "Willibrord in Noord-Brabant". Hij beschouwde haar als volstrekt onhoudbaar.¹⁵ Volgens deze uit Kloosterburen afkomstige kerkhistoricus vormen die schenkingen eerder een aanwijzing dat de aanzienlijke families in Brabant rond die tijd reeds waren gekerstend en dat het daarom aannemelijker is dat het arbeidsveld van Willibrord noordelijker was gelegen.

¹³ Ibidem, 165-167.

¹⁴ Boek 1, hfdst.13; Weiler, 220.

¹⁵ *Kerkgeschiedenis van Nederland in de Middeleeuwen I*, 28-29.

Tegenover deze argumentatie kan worden aangevoerd dat alle oorkondelijke informatie omtrent de kerstening van dat meer noordelijk gebied pas uit de tijd van Bonifatius dateert. Bovendien tonen de getuigenissen over Willibrords geloofsprediking bij Beda en Alcuinus, als ook de beschrijving van hem door Bonifatius in een brief aan paus Stefan III ons veelal het beeld van een rondtrekkende kloosterbisschop, zoals destijds veelvuldig werkzaam zijn geweest in Engeland, Ierland en Noord-Gallië, ook al melden deze auteurs dat Willibrord door de paus tot aartsbisschop was gewijd. Het moge waar zijn dat hun beschrijvingen bol staan van algemeenheden, maar daarin wordt Willibrord in elk geval getypeerd als een peregrinus, als een rondtrekkende monnik zonder vaste woonplaats, die zich bleef inzetten voor prediking, voor kerken kloosterbouw en die gewijde medewerkers zocht voor de bediening van de sacramenten. Bovendien liggen de daarbij genoemde plaatsen (Walcheren, Echternach, Susteren, Trier, Waalre en Ruimel) geen van allen in het gebied, waarbinnen Post het werkterrein van Willibrord wilde lokaliseren.¹⁶

Meer getuige dan organisator

Kort en goed, hetgeen gezegd kan worden van de voorbeelden uit Northumbrië en Ierland, waaraan Willibrord zich als bisschop blijkbaar heeft gespiegeld, geldt ook voor hem. Hij was eerder een man die profetisch getuigde dan een organisator, die stipt rekening hield met wat het kerkelijke recht verlangde of voorschreef. In dit opzicht is hij een geheel ander type bisschop geweest dan Bonifatius. Na een voorafgaand bezoek aan Utrecht in 716, dus tijdens de strijd tussen Friezen en Franken, vervoegde deze laatste zich in 719 als medewerker bij Willibrord; dus omstreeks de tijd dat Karel Martel er in slaagde het gezag der Franken in Frisia te herstellen. Wellicht deed hij zulks op instigatie van paus Gregorius II, die hij voorafgaand had bezocht en van wie hij toen de opdracht tot zending onder de Germanen had gekregen. Die samenwerking van Willibrord en Bonifatius is overigens van korte duur geweest.

Reeds omstreeks 721 vertrok deze laatste naar Hessen waar hij op eigen gelegenheid werkzaam was om in 722 tijdens zijn tweede verblijf in Rome tot bisschop te worden gewijd. Ook legde Bonifatius toen een bijzondere eed van gehoorzaamheid af aan de paus, die vervolgens van hem schriftelijke informatie verkreeg omtrent het niet-kanonieke gedrag van metropolitaan-bisschoppen. Aanvankelijk genoot hij ook de bescherming van Karel Martel. Doch naderhand verslechterde hun verstandhouding. De vermoedelijke reden daarvan was dat Bonifatius eigenmachtig zijn zendingsgebied vergrootte en daarvoor nieuwe bisschoppen wijdde alsmede nieuwe bisdommen oprichtte; iets waartoe hij in 732 van de paus het pallium verkreeg en vervolgens tot pauselijk legaat werd aangesteld voor de Germaanse landen.¹⁷

Willibrord en Bonifatius

In dit hier aangegeven contrast tussen Willibrord en Bonifatius manifesteert zich een opmerkelijk verschil tussen beide monniken. Dit kan worden gerelateerd aan hun verschillende achtergrond. Willibrord kreeg zijn vorming in Ierland, waar de kerk bij haar aanvaarding van het gezag van Rome toch vasthield aan haar eigenheid, terwijl Bonifatius, die oblaat werd in een bekend Angelsaksisch klooster in Exeter, aan het gezag van Rome een dusdanige waarde toekende, dat daarnaast geen plaats mocht overblijven voor de eigenheid van een nieuw [11] te vormen kerkprovincie. Uiteraard mochten beide monniken ook naar persoonlijke aard hebben verschild. Willibrord komt in zijn zendingswerk over als een geloofsprediker die sterk geïnteresseerd was in de mensen die hij voor de christelijke heilsboodschap zocht te winnen, terwijl Bonifatius er tevens op bedacht was zonodig volksstammen in te

¹⁶ Van Berkum, "Constitueren en mislukken", 168-171; idem, "Willibrord, de reizende geloofsverkondiger", in: *Willibrord. Apostel der Niederlande* (hierboven noot 11), 69-85.

¹⁷ W. Angenendt, *Das Frühmittelalter* (Stuttgart 1990) 270-272.

lijven in een kerk die bezig was haar structurele uitbouw binnen de Germaanse wereld te verwezenlijken; een uitbouw waaraan Bonifatius in belangrijke mate heeft meegewerkt.

Wegens dit aspect van zijn zendingswerk wordt Bonifatius vaak aangeduid als de grondlegger van Europa.¹⁸ Om die reden wellicht heeft hij in Fulda, waar hij zijn voornaamste klooster stichtte en nadien werd begraven, in later tijd een standbeeld gekregen waarop hij is afgebeeld als bisschop met staf en mijter, dus als kerkvorst. Daarin verschilde hij duidelijk van Willibrord. Doch hoewel deze laatste stellig tekort is geschoten in het vervullen van de meer specifieke taken die hem als aartsbisschop van de Friezen waren opgedragen, mag hij met name gelden als de apostel van Nederland omdat hij steeds mensen heeft opgezocht om hun het geloof te kunnen brengen. Als zodanig wordt hij in Utrecht geëerd met een standbeeld, waarop hij – zoals reeds gezegd – niet is afgebeeld met de attributen die pasten bij een kerkvorst. Willibrord ging op andere wijze te werk en zijn tijdgenoten moeten hem voorname-lijk hebben gekend en gaande weg ook gewaardeerd als een ascetische monnik die te paard rondtrok om met de mogelijkheden van die tijd als eerste in het gebied, dat later Nederland zou worden, het Evangelie tot de mensen te brengen en deze tevens te helpen aan ruimten, waarin zij dit geloof liturgisch konden beleven.

Anders dan Bonifatius begaf Willibrord zich niet naar nog volstrekt ongekerstende gebieden, waar deze eerste gehele volksstammen door het provocerend vernielen van hun heiligdommen abrupt heeft weten los te wrikken uit hun eigen cultuur.¹⁹ In dat opzicht was de wijze waarop Bonifatius het geloof bracht anderssoortig. Daardoor werd hij bovendien verplicht om aldus gedesintegreerde en daardoor met ontredde heidense collectieve gemeenschappen middels veelal onbegrepen dooprituelen in de kerk te incorporeren.

Zo legde hij de grondslag voor de vorming van een vooralsnog in feite ongekerstende, middeleeuwse christenheid.²⁰ Een wijze van kerstening die naderhand, overigens tegen de wil van Bonifatius, er bij herhaling toe heeft geleid dat voor velen het gedoopt of gedood worden als laatste alternatief overbleef. Voor zulk een kerstening heeft Willibrord, gelet op zijn bescheidener opgezette werkwijze blijkbaar niet gekozen. Dit moest er anderzijds toe leiden dat hij er niet in slaagde het aan zijn leiding toevertrouwde aartsbisdom der Friezen van de grond te krijgen. Maar dit lijkt mij een falen waarvoor wij deze eerste geloofsprediker van Nederland nog steeds dankbaar mogen zijn.

Willibrord preekt bij de Schelde-oeveren

Conclusie

Dankbaarheid toonden reeds degenen die door Willibrord zelf tot het geloof werden gebracht. Hun dank hebben zij geuit door hem na zijn dood te geden-

¹⁸ Theodor Schielfer, *Wifrid-Bonifatius und die christliche Grundlegung Europas*, Freiburg i.B., 1954. W.P. Roman, *Sint Boniface et la naissance de l'Europe* (Paris 1990), Nederl. vert.: *Bonifatius: grondlegger van Europa*, ingeleid door Georges Duby (Amsterdam 1991).

¹⁹ Weliswaar verhaalt Alcuinus in zijn *Vita Willibrordi* (boek 1, hfdst. 14; Weiler, *Willibrords missie*, 201) hoe deze op Walcheren een heiligdom van het oude bijgeloof vernielde en de daarop volgende slag met een zwaard ongedeerd overleefde. Gelet op de aard van dit geschrift, zijnde veeleer een mirakelboek dan een vita, is de feitelijke waarde van dit verhaal zeer wazig en men kan er geen conclusie aan verbinden omtrent de wijze waarop Willibrord als geloofsprediker is opgetreden.

²⁰ Over de toenmalige Frankische christenheid, vgl. A.H. Bredero, *Christenheid en christendom in de Middeleeuwen* (Kampen 1987) 26-28.

ken als behorend tot de gemeenschap der heiligen; een gemeenschap waarmee de op aarde levende christenen steeds zijn verbonden en waarin zij in de Middeleeuwen ook werkelijk participeerden.

Hun participatie in de gemeenschap der heiligen heeft ondanks de vele breukvlakken in de toenmalige kerk van Rome en de daarmee gepaard gaande onderdrukking en vervolging van groepen christenen er destijds toch voor gezorgd dat de eenheid onder de christenen in die eeuwen bewaard bleef. Waar de christenen van onze dagen naar onderlinge eenheid terug verlangen, lijkt het mij actueel dat wij Willibrord tevens gedenken als nog steeds behorend tot die aloude gemeenschap der heiligen.

© Transparant 2010 / A.H. Bredero
Deze tekst is OCR-gescand en kan daarom tiepvaudjez bevatten